

Wéber Katalin*

TÁRGYASSÁG A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV GRAMMATIKÁJA SZEMPONTJÁBÓL

Abstract

In my paper I claimed that transitivity is a penetrating property of the Hungarian clause. As an underlying lexical and semantic constraint it determines the use of the Hungarian conjugations. Thus in teaching Hungarian as a foreign language the transitive event must be contrastively analyzed throughout the teaching process and the semantic network of all overt and covert objects should be highlighted for foreign learners of Hungarian. For speakers of Hungarian when using forms of the two functionally different conjugations transitivity has a crucial role in an effective arrangement of semantic elements for the hearer.

Keywords: *tárgyasság, magyar igeragozás, a tárgyasság a diskurzusban, a kétféle igeragozás tanítása nem magyar anyanyelvűeknek*

1. Bevezetés

A meglepetés és az újdonság erejével hat ma is Paul J. Hopper és Sandra A. Thompson napjainkra már klasszikusnak számító 1980-as tanulmánya a tranzitivitásról (Hopper–Thompson 1980). Eleve már a címe is figyelemre méltó: *Tárgyasság a nyelvtanban és a diskurzusban*. Rendhagyó a tranzitivitás és a diskurzus összekapcsolása. Első megközelítésben ugyanis a tárgyasság – például az a legkézenfekvőbb tény, hogy egy magyar ige intranszitiv-e vagy tranzitiv – mindenekelőtt szemantikai kérdésnek tűnik, lexikai ténynek. De rögtön hozzá kell tenni, hogy a kétféle magyar igeragozás miatt anyanyelvünkben a morfoszintaktikai kapcsolatok is egészen nyilvánvalók, mint arra Szili Katalin egyik tanulmánya (Szili 2000) rámutatott éppen a fenti szerzőpáros klasszikus írására is támaszkodva. Hopper és Thompson egy széles körű nyelvközi vizsgálatban a tranzitivitást a nyelveket átható centrális jelenségként mutatták be, köztük számos magyar példát is említve. Mint az sejthető az előzőekből, a tárgyasságot, annak az igeragozással való összefüggései miatt a magyar mint idegen nyelv oktatásában is a lexikai–szemantikai szinten messze túlnyúló, központi problémaként szükséges értelmezni. Ám az azonban még a magyar mint idegen nyelv kommunikatív szemléletű oktatásakor vagy a funkcionális nyelvtanok előtérbe kerülésének idején sem tűnik kézenfekvőnek, hogy a tárgyasságnak a diskurzus szintjéig elérő összetevői volnának.

Jelen cikkemben éppen erre szeretném felhívni a figyelmet a legmarkánsabb szempontok kiragadásával. Azért csak ezek emelendők ki ebből az egyébként óriási háttérű probléma-

* Wéber Katalin, Pécsi Tudományegyetem, Idegen Nyelvi Titkárság, ECL Országos Nyelvvizsga Központ, Pécs, weber@inyt.pte.hu

körből, mert a magyar mint idegen nyelv grammatikájában és módszertanában ritkán kutatott téma a tárgyasság és a diskurzus szempontjainak összefüggése. Ennélfogva ésszerűbb a pedagógiai nyelvtan felé mutató alapoknál egyfajta ráközelítéssel kezdeni a kifejtést. Így ehelyütt csak a tárgynak az élőségi hierarchiában betöltött helyével, valamint a tranzitivitás és az igeragozások összefüggéseire térek ki.

2. A tranzitivitás fogalma nyelvközi és magyar szempontból

2.1. A tranzitivitást nagyon egyszerűen olyan nyelvi jelenségként lehet értelmeznünk, amelynél az esemény kiindulópontjából, az Ágenstől eredő energia- vagy információátvitel jellegzetesen egy Páciensre tevődik át. A régi magyar nyelvészek műszava nagyon szemléletesen kifejezi ezt az átvitelt vagy az átvitel hiányát, amikor a tranzitív igéket áthatónak, míg az intranzitívakat bennhatónak nevezték. A tranzitivitás szorosabb értelme szerint az átvitel csak a tárgyas szerkezetekre vonatkozik, a határozósakra nem.

Hopper és Thompson a tranzitivitást egy kontinuumban értelmezik, azaz az intranzitív pólustól a tranzitív felé haladva a tárgyasságnak fokozatai vannak. Számos, sokféle nyelvből hozott példával illusztrálják, hogy a nyelvi kifejezések lehetnek alacsonyabb vagy magasabb tranzitivitásúak. Meggyőző, a világ különféle nyelveiből vett példaarzenállal bizonyítják azt is, hogy a tárgyasság a megnyilatkozásokban foglalt cselekvés vagy esemény szerkezetének számos más összetevőjével korrelál. Tíz olyan, itt csak felsorolt összetevőt emelnek ki (résztvevők, kinezis, aspektus, pontualitás, akaratlagosság, állítás, mód, ágensi jegyek, a tárgy ráhatottsága, a tárgy egyedíthetősége), amelyek számottevő összefüggést mutatnak a tranzitivitással, de a szerzők saját bevallásuk szerint nem tudják egyetlen nagyobb nyelvi jelenség alatt összevonni őket (Hopper–Thompson 1980: 280). Az állítás és a mód összetevőknél például arról van szó, hogy egy tagadott vagy kötőmódú (tehát irreális módusú) tagmondatnak alacsonyabb a tranzitivitási foka, mert maga a tagadás vagy a nem reális módus hozzájárul a tranzitivitás fokának csökkenéséhez, szemben az állító vagy kijelentő módú mondatokkal.

2.2. Csak egyetlenegy komponenst kiemelve az imént felsorolt tízből az alábbi magyar példákkal a tárgyasság és az aspektus, s részben az igeragozások működésének összefüggéseire, vagyis a magyar grammatika centrális jelenségcsoportjára világíthatunk rá oly módon, hogy ténylegesen látni lehet majd a tárgyasságnak a diskurzus szélesebb keretéig nyúló hatásait.

(1) *Apám cikket olvasott.*

(2) **Apám cikket elolvasott.*

A névelőtlen nominális tárgy egy igekötővel perfektivált ige mellett már helytelen mondatot eredményez. Az anyanyelvi beszélő (például ha tudását hálózatszerűen modelláljuk) ezt az összefüggést a mondaton végrehajtott módosításokkal jól és kreatívan tudja kezelni a helyes mondat létrehozásának céljával, mert aktívak nyelvtudásában – nyelvészeti terminológiával megfogalmazva – a perfektiválás és a tárgyasság kapcsolatai:

(3) *Apám egy cikket elolvasott.*

(4) *Apám elolvasott egy cikket.*

(5) *Apám elolvasta a cikket.*

A megváltozott aspektus miatt a tárgy konceptualizációja, ennek következtében formálisan a szórend (nem formálisan a diskurzuspragmatikai szándék: minek a hangsúlyozása áll szándékában) és megint formálisan az igeragozási alak is megváltozott. Az anyanyelvi kompetenciának ez a kifejezőmódokat variálni tudó kreativitása létező grammatikai összefüggésekre mutat rá, de a tanítási gyakorlatba való átültetésük igen nagy képzelőerőt követel a magyar mint idegen nyelv tanárától. Így az idegen ajkú tanuló számára marad a szöveg- vagy beszédhelyzet alapú, az írott vagy beszélt korpuszból intuitív vagy tudatos módon ellesett usus, kifejezőmód elsajátítása. De még egyszerűbb példához is folyamodhatunk:

(6) *Apám olvasott.*

(7) **Apám elolvasott.*

Csak látszólag helytelen a (7) mondat. A perfektiváló igekötővel rendelkező tárgyas igének valóban nem lehet ugyanolyan tárgyatlan használata, mint a (6) mondatban. Létezik azonban a (7) mondatnak egy olyan olvasata (8), amely szerint helyes a (7) mondat, mert egy rejtett tárgyat értünk oda:

(7) **Apám elolvasott (cikket).*

(8) *Apám elolvasott (pl. engem).*

Ez az olvasat korántsem mesterkéltnél vagy lehetetlen: *Képzeld, apám sosem békélt meg azal, hogy író lettem, bele sem nézett a könyveimbe. De most, hogy sikereket értem el, végre apám elolvasott.*

Kétségtelenül nem tipikus tárgyról van szó a (8) mondatban, még ha a gondolatmenetem illusztrálása céljából született is. Nemcsak azért szokatlan, mert az *olvas* ige tipikus tárgya 'könyv' vagy 'újság' és hasonlók. A beszélő mentális lexikonjában (ha ilyen tételezünk fel a moduláris elmélet jegyében) vagy hálószerűen kiépült nyelvtudásában (a konnekcionista modell keretében) természetesen elsődlegesen a tipikus tárgyak adottak inkább. Ha nem is tipikusan, ebben a beszédhelyzetben, ahol egy író beszél, létrehozható egy metonimikus értelmezés, ahol 'az író személye' a konkrét könyvet helyettesíti tárgyi szerepben. A metonimikus kapcsolat azért hozható létre, mert

- nyelvi szinten az adott ige tárgyas;
- a mondat tágabb kontextusát tekintve a szóba jövő releváns tárgyak között szerepelhet élő entitás is (még ha az nem is tipikus);
- a beszélő egy íróember, vagyis a beszélő és a hallgató világismerete és a pragmatikai környezet támogatja az élő tárgy aktivizálódásának lehetőségét a potenciális tárgy szerepére.

A kiemelés céljával szándékosan hátrahagytam a legfontosabb szempontot:

- a magyar nyelvben, amennyiben a tranzitív ige szemantikája ezt megengedi, az anyanyelvi beszélők/hallgatók a mondat interpretálásakor mindig keresik a kontextusban releváns élő beszédrésztvevői tárgyak (*engem, téged, minket, titeket, bennünket*) aktívá-

ciójának lehetőségét, még ha az nincs is kitéve (M. Korchmáros 1977, Abondolo 1988, Kubínyi 2008).

Akkor is, ha az E/1. és E/2., illetve T/1. és T/2. személyű tárgyak implikáltak, azaz nincsenek benne a mondatban, de a relevanciaelvvel összhangban értelmezni lehet a kifejezetlen tárgyi argumentumokat (Németh T. 2000: 238, Németh T. 2008: 109–126). Ez az oka annak, hogy a (7) mondat voltaképpen helyes is lehet. Végül, de nem utolsósorban az általános (más terminológiával pl. alanyi) igeragozási alak is a legteljesebb mértékben támogatja az első vagy második személyű tárgy lehetséges aktivációját.

2.3. Nem lehet eléggé hangsúlyozni azt, hogy **az implikált tárgyak lehetőségét tanítani kell a magyar mint idegen nyelv oktatásakor**. Ez a kérdéskör ugyan egyetlen kicsi, de mégis rendkívül fontos szelete igeragozásaink és a tranzitivitás jóval kiterjedtebb összefüggéseinek. Minthogy a beszédhelyzetben a beszélőnek és a hallgatónak kiemelkedő szerepe van, a magyar nyelvben nemcsak alanyi, hanem tárgyi szerepű megjelenésük is kihagyhatatlan a diskurzus menetének értelmezéséből, így aztán anyanyelvünk idegen nyelvként történő oktatásából sem mellőzhető. Ehhez képest szinte alig tapasztalható kardinális fontosságuk módszertanba építése: pedig először meg kell(ene) tanítani odaérteni az alanyi ragozású ígéhez a lehetséges, az ige szótári megkötései és a kontextuálisan lehetséges élő tárgyakat, majd meg kell tanítani elhagyni őket. Hasonló fontosságú lehet a már említett vagy a kontextusból, előzményekből beazonosítható és be is azonosítandó 3. személyű határozott tárgyra is felhívni a nyelvtanuló figyelmét.

Az anyanyelvi beszélők nem paradigmaticusan sajátítják el konjugációinkat, hanem beszédhelyzetek, kontextusok során. Ezért a nyelvünket tanuló idegen ajkúak kétségtelenül hátrányba kerülnek, ha a kétféle igeragozást pusztán mint két morfológiailag megragadható alaksort tanulják meg a hozzájuk rendelt – gyakran nem kellőképpen tisztázott – használati szabályokkal egyetemben. Ugyanis ekképpen éppen a tárgy hiányozhat az igealak mellől: az a jelentéstartalom, ami vitathatatlanul meghatározó az igeragozási alak használatakor. Miért is lényeges a tárgy láthatóvá tétele? Egyrészt azért, mert a magyar beszélők is a számukra triviális tárgyat a gazdaságosság okán elhagyják. Másrészt azért is hiányozhat a tárgy, mert a külföldi beszélőnek a tárgy megválasztása is feladat, azt is meg kell formálnia, ki kell választania kommunikatív céljainak megfelelően, adott esetben névelőt kell illesztenie hozzá, azaz ismernie kell a tárgynak is az igeragozások megválasztása szempontjából (tehát a tárgyrag morfológiái illesztésén túli) lényeges jegyeit. Értelmetlen például egy szélsőségesen rossz gyakorlatban nem mondatban, hanem paradigmaticusan tanítani az igeragozásainkat a külföldieknek, ami csupán egyfajta „csontváz” a körülötte szerveződő „hús-vér” jelentéshálózat nélkül. A (8) mondat jól szemlélteti, hogy bár igazából a magyar beszélők is elhagyják az ilyen élő tárgyakat, de az ige jelentésmezője révén a tárgy ott van. Ad absurdum még az implikált tárgyakat is csak mondatban érdemes tanítani, mert a mondatban az ige jelentésmezője utal a potenciális nem rejtett 1. vagy 2. személyű beszédrésztvevői élő tárgyra vagy a ki nem tett, de beazonosítható 3. személyű tárgyra (a másik igeragozásnál). Érdemes ezért a tárgyak szempontjából áttekinteni az igeragozásainkat, hogy legalább a nagyobb tárgyi tömbök kitapinthatók legyenek.

2.4. A két konjugáció – nevezzük a terminológiából következő esetleges félreértések elkerülése végett az általános igeragozást **A**-nak, a határozott tárgyasat **B**-nek – szemantikai elemzése azt mutatja, hogy a **B**-igeragozás a tárgyak tekintetében kevésbé heterogén. Az **A**-igeragozásban a tárgyak személykategóriái sokfélék, márpedig a személykategória-séma a beszédhelyzet elemzésében, a diskurzus menetének felismerésében és irányításában nagyon fontos kommunikatív tényező úgy a beszélő, mint a hallgató számára. A személykategória-séma a magyar nyelvben a tárgyra vonatkozóan is manifesztálódik kétféle igeragozásunknak betudhatóan. Az igealany személykategóriája mellett (jóllehet hangsúlytalan helyzetben nyelvünk elhagyja az igealany névmását és személyraggal referál) a tárgyak személykategóriájára is fel kellene hívni a figyelmet, mert az legalább ennyire fontos.

Az **A**-igeragozást jellemző nagyfokú polisziéma abból adódik, hogy a személykategóriáját tekintve magasabb számú (pl. 3. vagy 2. személyű, de az élőségi hierarchiában alacsonyabban elhelyezkedő) **A**-igeragozású igealany implikálhatja élő tárgyi bővítést megengedő jelentésű ige esetén a személykategóriáját tekintve alacsonyabb számú (és az élőségi hierarchiában magasabb pozíciójú) élő igetárgyat (Abondolo 1988: 88–94, Kubinyi 2008: 232):

(9) *Holnap majd felhív (engem, téged, minket, titeket).*

Az igealanyal hasonló személyű tárgyra már nem terjed ki a polisziéma, mert a 3. személyű határozatlan tárgy a magyarban mindig explicit (a 2. személyre pedig a bennfoglaló alak mint külön forma utal):

(10) *Holnap majd felhív egy szerelőt.*

A **B**-konjugáció a tárgyak személye tekintetében már sokkal inkább homogén: közismerten a 3. személyű tárgyak uralják a **B**-igeragozású alakokkal képezett megnyilatkozásokat. Rögtön azonban szükséges hozzátenni, hogy ez látszólagos. A **B**-igeragozású alakkal járó, tárgyi szerepű visszaható névmások (*magam, magad...* stb.) a *mag* (a.m. 'test') birtokos személyjellel determinált alakjaira vezethetők vissza, s mint ilyenek, koreferensek a személyjel által referált entitással. A magyarul tanuló külföldieknek hiába és ráadásul ellentmondást előidézve állítjuk azt, hogy a **B**-igeragozású alakokkal járó vagy implikált tárgyak mindig 3. személyűek, hogyha – helyesen – a birtokos személyjelek korábbi elsajátításából felismerik a tárgyon lévő személyjel és az igealany azonos referenciájából az esetlegesen 1. vagy 2. személyű tárgyat. A személyjel a beszédrésztvevői szerepek esetén viszonylag egyértelműen referál (a beszédhelyzetben kiugró, előtérben lévő beszélőre, a hallgatóra vagy többes szám esetén még a társaságukban lévő más személyekre: *magam/-at, magad/-at, magunkat, magatokat* stb.). Az E/3. személyű tárgyi szerepű visszaható névmás referenciája az igealany szerint azonosítható be, de a T/3. személyű birtokos személyjeles alakoknál ez az egyértelműség már nem ugyanilyen mértékben transzparens. Egy összetett mondatnál már a tágabb szövegkörnyezet is szükséges ahhoz, hogy mivel koreferens a *magukat* névmás:

(11) *Éva, azt mondta, hogy főként magukat akarták meglepni ezzel a nyaralással:
(Évák? Amazok, akiről beszélt?)*

Az **A**- és **B**-igeragozás tárgyainak összehasonlításakor a magyar beszélő számára egyáltalán nem szembeszökő, annál inkább zavarba ejtő azonban egy külföldinek az élő tárgyak

tekintetében megfigyelhető disztribúció. Az első és második személyű tárgyak (*engem, téged, minket, titeket, bennünket*) az **A**-igeragozású alakkal járnak együtt, míg a harmadik személyűek (*ő, ők, ön, önök, maga, maguk*) a **B**-igeragozásúakkal.

Ez annyival is nehezíti a diskurzus uralását, hogy pragmatikai értelemben mind a *te*, mind pedig az *ön* 2. személyű, ám a formális regiszter névmása formailag 3. személykategóriájú. Úgy is mondhatnánk, hogy az élő // élettelen paraméter tekintetében mindkét igeragozásunkban egy nagyfokú törésvonal tapasztalható. Egy idegen ajkú számára nem magától értetődő, hogy a 3. személyű élő tárgyak a **B**-igeragozáshoz tartoznak, míg az 1. és 2. személyűek nem. Különösen akkor nem triviális, hovatovább illogikus ez a megoszlás, ha a paradigmák használati szabályaiban a tárgy határozottságát adjuk meg, mert az 1. és 2. személyű tárgyak mindig a legkiugróbbak, ennél fogva a leghatározottabbnak tűnő tárgyak is. Valamint miért lenne határozottabb a távolságtartóbb *ön*, mint a *te*?

Az élő beszédrésztvevői tárgyak esetében nem holmi időszerű, a kor kihívását megválaszó követelmény a kommunikatív, szövegalapú oktatási módszer: ezek megtanítása csak valódi vagy a valódit legalább is szimuláló beszédhelyzetben, beszédgyakorlatban lehet eredményes az idegen ajkúak számára: az 'engem', a 'téged' jelöltje mindig más és más – attól függően, hogy ki beszél. Mindezt valóban nem lehet máshol és másként megtanulni, mint motivált beszédhelyzetben és sok-sok különféle ige során át.

Dugántsy Máriaának a magyar mint idegen nyelv tanítására hangolt szabálya szerint annak az igének lehet élő tárgyi referense, amelyiknek van bennfoglaló alakja (*-IAk*), s hogy az mely igének van, az valóban csak a kontrasztivitás szem előtt tartásával memorizálandó (Dugántsy 2001: 125–126, 2003: 138, Lotz 1976: 179). Ezeknek az élő tárgyat megengedő „*-lak/-lek-es*” igéknek olyan nagy a kommunikációs értékük (pl. *Felhívsz?*), hogy mind explikált, mind pedig implikált változatú elsajátításukra a korábbiaknál sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetniük a nyelvtanító szillabuszoknak.

A nominális tárgyak különféle névelőkkel jelzett vagy éppenséggel a névelőhiányban megnyilvánuló jellege jó fogódzót ad a külföldieknek a tárgy és az igeragozási alak együtt járásához és megtanulhatóságához – nem meglepő módon a magyar mint idegen nyelvkönyvek ezekre támaszkodnak a leginkább. Nem ad jó fogódzót azonban a népes névmási tárgyak serege. Nemegyszer ezekhez sokszor egy képzett nyelvész is csak nehezen tudna rendelni olyan deskriptorokat vagy használati szabályokat, amelyek kimerítő érvekkel szolgálnának a mellett a tény mellett, hogy miért egyik vagy másik igeragozású alakkal együtt használják őket a magyar anyanyelvi beszélők. Míg a magyar beszélőnek ezek alaktani összetettsége sokkal inkább transzparens, s ezért a határozottságuk vagy határozatlanságuk megértését ez a transzparencia motiválhatja is, a külföldieknek nem mindig átlátható a névmások morfológiai komplexitása. Nem mellőzhető, hogy a személyjelek a népes névmási csoport elemeihez is, ráadásul még számnevekhez is kapcsolódhatnak, s további alaktani bővítéssel igen nehezen konceptualizálható tárgyakat hoznak létre: *mindannyitokat, hármójukét, akármelyikünket* stb. Egyenkénti vagy csoportos szemantikai elemzésük jelen tanulmányban igen messzire vezetne, ezért a mai tanítási gyakorlatban is alkalmazott út követendő: a formálisan határozottnak vagy határozatlannak mondott tárgysztyályokba kell besorolni az egyes tárgyi szerepű névmásokat, és az érvényesen megragadható „határozottsági” vagy határozatlansági” érvet felsorakoztatni mellettük.

Ugyanígy kénytelen eljárni a magyar mint idegen nyelv tanára a főnévi igeneves szerkezetek tárgyaival is: igéink főnévi igeneves konstrukciókba lépve nem „viselkednek” ugyanúgy. Egyeseknél (12), (13) a főnévi tárgy jellege képes megvilágítani a használt igeragozási alakot, más esetekben (14), (15) nem:

(12) *Kukoricát **akart** venni.*

(13) *A kukoricát **akarta** megvenni. vs.*

(14) *Kukoricát **segített** cipelni.*

(15) *A kukoricát **segített** cipelni.*

A (15) mondat esetében a *segít* igére másféle használati szabályok vonatkoznak, mint az *akar* igére. Az utóbbinál egyeztetés alatt van a főnévi igenév tárgya és az *akar* ragozása. A *segít* esetében nem. A *segít* példája jól illusztrálja, hogy mennyire meghatározóak lehetnek az egyes lexikai elemek, az egyes igék szótári és pragmatikai megszorításai, és nem csupán a tárgy-as főnévi igeneves konstrukciók és igék kollokációjakor. A *segít* például egyik jelentésében tranzitív, másokban nem:

(16) *A nagymamájának **segített** a pakolásban.*

(17) *A hátrányos helyzetű családokat **segítették**.*

A (16) mondat a tranzitivitás szűkebb értelme szerint nem tranzitív, míg a (17) mondat az. A (17) mondatból kevésbé érzékelhető, hogy a tárgy-as *segít* tárgya legtöbbször élő. Bár a kevésbé tipikus 'segíteni valamit' jelentés is létezik:

(18) *Az is **segítette** ezt a folyamatot, hogy nagy volt a készség.*

Vélhetően azonban nem ugyanolyan a kétféle jelentés gyakoriság szerinti megoszlása – bár ezt csak korpusz alapú kutatás igazolhatná.

2.5. A szövegalapú öntevékeny elsajátítás a nyelvtanuló esetében nem mindig járható út, mert sokszor a magasabb szintű nyelvi egység, maga a szöveg, a mondatokon átívelő diszkurzív szándék az, ami eltünteti a megértésnek a nyelvünkben még járatlanabb beszélő számára nélkülözhetetlen támpontjait. Amint az előbbieken igyekeztem megmutatni, sokszor éppen a legfontosabb, legkiugróbb entitások válnak jelöletlenné vagy csak implikálttá nyelvünkben.

Hasonlóképpen nem várható el, hogy az igék tárgyasságát a nyelvtanuló minden esetben a szövegből szűrje le. A magyar igék tárgyassága vagy tárgyatlansága mindenképpen tanítandó. Az ugyanis, hogy egy adott nyelvben mit fejezünk ki tárgy-as igével és mit tárgyatlanul, adott. S könnyen előállhat egy olyan helyzet, hogy a külföldi nyelvtanuló forrásnyelvében valaminek a kifejezése másképpen történik, mint a magyarban. A legeklejtásabb példa a birtoklás magyarbeli kifejezése. Indoeurópai kontrasztivitásban, ahol többnyire a tárgy-as *habeo* + akkuzatívusz típusú kifejezés az általános, a magyar nem tranzitív szerkezetet alkalmaz, hanem egy statikus, mediális igét, a *van*-t. A társuló birtokos személyjelek a birtokszón még nem mutatják az amúgy a tranzitív szerkezetekben megtapasztalható átvitelt, de a nominálissal kifejezett birtokos esetén a dativus-possessivus már képes kifejezni az indoeurópai tranzitív szerkezetekhez hasonló átvitelt, ha szerényebb formában is:

(19) *Év**ának** egy óriási nyaralója van.*

Az pedig közismert, hogy a tanuló forrásnyelvétől teljesen eltérhet, hogy adott ige milyen esettel jár. Az angolban (20) vagy a lengyelben a *találkozik* vonzata tárgyaset, míg a magyarban (21) nem:

(20) *I met him yesterday.*

(21) *Tegnap találkoztam egy volt osztálytársammal.*

Ennek a lexikális bevésésnek, amelyet minden idegen nyelv tanulójának el kell végeznie, nagy jelentősége van a magyar nyelv tanulása szempontjából. Igeragozásainkra ugyanis különösképpen vonatkoznak a tárgyassági megszorítások.

2.6. E megszorítások szerint az **A**-igeragozású igealakok forrásigéi egyaránt lehetnek tárgyas és tárgyatlan igék. A **B**-igeragozást azonban csak és kizárólag tárgyas igék segítségével használhatjuk. Nem véletlenül nevezték korábban ez utóbbi igeragozást tárgyasnak – még ha félrevezető is volt az elnevezés, mintha az **A**-paradigma tárgyatlan volna. Ugyanis a **B**-ragozás kifejezetten tárgyas igékre épül, míg az **A**-konjugáció mind tárgyasokra, mind tárgyatlanokra. A helyzet azonban még ennél is összetettebb, mert az **A**-konjugáció, ahogyan a tárgyak szempontjából is vegyes paradigma, úgy az igék tárgyasságának szempontjából is. Az **A**-igeragozású tárgyas igék tranzitivitása, az átvitel vagy áthatás foka eltérhet a különböző használati eseményekben. Amikor az **A**-igeragozású alak forrásigéje tárgyatlan ige (pl. *lakik*), akkor természetesen, hogy a megnyilatkozás nem tartalmaz tárgyat és nincsen áthatás:

(22) *Az unokatestvérem egy bérház huszadik emeletén lakik.*

Csakhogy amennyiben tárgyas igéből képezünk **A**-igeragozású alakot, annak létezik a tárgyatlan és a tárgyas használata is:

(23) *Az unokatestvérem tanít.*

(24) *Az unokatestvérem angolt tanít.*

Tanácsos jól elkülöníteni a tárgyas igéknek ezt a tárgyatlan használatát (23) a korábban már említett implikált személyes névmási tárgyú megnyilatkozásoktól (9), hiszen nem ugyanarról a jelenségről van szó. A tárgyas igék tárgyatlan használata nem minden ige esetében lehetséges, hanem csak olyanoknál, amelynek szemantikája szinte koncentrikusan bővülő szerkezetekben tartalmazhat: tárgyatlan jelentést (23), fakultatív tárgyat (24) vagy implikált tárgyat. A tárgy implikált használata a következőképpen világítható meg az előző példamondatok igéjével:

(25) *Kitől tanulsz angolul? – Az unokatestvérem tanít [engem]. Angoltanár.*

(26) *Ki tanítja angolra [őt]? – Az édesanyja. Angoltanár.*

Máris eljutottunk az egyik ragozásból a másikba. Úgy is mondhatnánk e haladvány alapján (23–26), és nem járunk messze a valóságtól, amennyiben így teszünk, hogy a kétféle igeragozás között átfedés van. Mégpedig éppen a tárgyas bővítmények mentén. Az ige jelentésmezőjében az abszolútan vett használatától kezdve sokféle tárgyon át a határozott tárgyakig is eljuthatunk. Hiszen például a személynevek inherensen határozottak (persze az ismert logikai ártértelezéssel ez a határozottság határozatlanságba is fordulhat: *Egy új Petőfit láttak benne.*).

Ez az átfedés nem egyedül ebből a némelykor lehetséges logikai átértelmezésből ered. Alapvetően abból származik, hogy tárgyas igékből **A**- és **B**-igeragozású alakokat egyaránt képezhetünk. Az átfedést azonban még több más tényező is megteremti.

Az egyik legfontosabb tényező az, hogy a tárgyas igék sokszor tárgyassá tehetők igekötővel, amit már Szenczi Molnár Albert is felfedezett. Ezt a határozottá tételt a (22) mondat átalakítása mutatja:

(27) *Az unokatestvérem hamar belakta az új lakását.*

Ám a tárgynak ez a használata a tranzitivitás tágabb, határozói értelméhez áll közelebb. Az átfedést tovább árnyalják az igei paradigmák között megfigyelhető szinkretizmusok. Ezek közül a magyar mint idegen nyelv tanításában a legkorábbiak közül való például az E/1. múlt idejű alak, amely **A**- és **B**-igeragozásban is ugyanaz. Szinkretizmus figyelhető meg a feltételes módban is, vagy az ikes igék körében. Mindez arra enged következtetni, hogy a kétféle igeragozás nem két, teljesen elkülönülő alaksor olyan módon, ahogyan például egyes szláv nyelvek igeragozási sorai a tő hangtani tulajdonságai szerint elkülönülnek. A magyar igeragozások elkülönülése funkcionális. A magyar igeragozások egy töről fakadó, de kétféle funkcióját revelálja maga az elnevezés is: a kétféle igeragozás.

2.7. Jelen tanulmányomnak nem volt célja az említett igeragozási funkciók bemutatása, amely talán még a tárgyasság magyar nyelvbeli problematikájánál is szerteágazóbb, hiszen a tárgyasság a kétféle magyar igeragozás egyik összetevője. Visszakanyarodnék inkább Hopper és Thompson koncepciójára, amely szerint a tranzitivitás és valamennyi összetevője a diskurzus menetének hatékonyságához járul hozzá.

A szerzőpáros az előtér (*foreground*) és a háttér (*background*) fogalmával operál a diskurzus és a tranzitivitás illesztésekor (Hopper–Thompson 1980: 280). A diskurzus folyamán a beszélőnek és a hallgatónak az előtér elemeihez jobb és hatékonyabb hozzáférése van, mint a háttéréihez. Hovatovább az anyanyelvében járatos beszélő éppen akképpen válogatja meg nagy rutinnal nyelvi kifejezőeszközeit, hogy közülük azokat helyezi az előtérbe, amelyekhez a hallgatójának a kommunikáció sikere szempontjából gyorsabban és hatékonyabban kell hozzáférnie a diskurzus adott pontján. A szerzőpáros konkrét vizsgálatának statisztikai eredményei azt igazolták, hogy (teszem hozzá: a diskurzus mentális tereiként értelmezhető) előtér és háttér pozitívan, illetve kevésbé pozitívan korrelál a tranzitivitással. Az előtér magas tranzitivitású, és ide értendő mind az a tíz komponens, amelyek szintén növelik a tranzitivitás fokát. A háttér tranzitivitása sokkal alacsonyabb fokú (Hopper–Thompson 1980: 294).

Korábbi elemzésemből kiviláglott, hogy a csak tárgyas igékből képezhető **B**-igeragozás önmagában sokkal erősebb tranzitivitással rendelkezik, mint az **A**-igeragozás, amely tárgyatlan igékből is képezhető. Érdemes volna az említett klasszikus tanulmány alapján megvizsgálni, hogy kétféle igeragozásunk funkciója nem kapcsolható-e a diskurzus hatékonyabb menetének eszközeihez. Nevezetesen a **B**-igeragozás határozott referálásának nem alapvetőbb célja-e a pusztán formálisan határozottnak mondott hivatkozásokon túl (vagy helyesebben a határozottságon innen) egy olyan diszkurzív szándék, mely szerint a beszélő a hallgató figyelmének előtérbe helyezzen egyes tárgyi szerepű entitásokat. Ebben a funkcionális keretben az **A**-igeragozásnak nem lenne ilyen, a **B**-igeragozáséhoz hasonló funkciója, azaz inkább a háttérbe helyezi a tárgyakat a beszédrésztevők interakciójában.

3. Összefoglalás

Tanulmányomban példák sorával igyekeztem bemutatni, hogy a magyar mondatok középpontjában álló igék tranzitivitása szervezőerővel bír a megnyilatkozások jelentéstartalmának kiépülésében. Mivel az igék tárgyatlansága, illetőleg tárgyassága a kétféle igeragozások használatának alapvető megszorításai között tartható számon, ezért a tranzitivitás az igeragozások használatán keresztül a beszélő és a hallgató interakciójának megszervezésében is jelentős erő. A magyar igeragozásoknak az itt felvázolt funkcionális kerete még inkább megerősíthet bennünket abban a kiinduló feltételezésben, amelyet az 1980-as nyelvközi kutatás felvetett. A tárgyasság a magyar nyelv beszélői számára a diskurzus alakításában megkerülhetetlenül alapvető.

Irodalom

- Abondolo, Daniel 1988. *Hungarian inflectional morphology*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Dugántsy Mária 2001. A magyar igeragozás tárgyi vonatkozásairól. In: Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo, Lahdelma (szerk.): *Ünnepi könyv Keresztes László tiszteletére*. Debrecen–Jyväskylä: Debreceni Egyetem, Finnugor Tanszék. 121–126.
- Dugántsy Mária 2003. Az általános igeragozás személyragjainak tárgyas vonatkozásairól. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 137–142.
- Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980. Transitivity in Grammar. *Language* Vol. 56. No. 2. 251–299.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2008. *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- M. Korchmáros Valéria 1977. A magyar igelakok funkcionális rendszere. *Néprajz és nyelvtudomány* 21: 71–87.
- Kubínyi Kata 2008. A magyar morfoszintaxis és a párbeszéd grammatikája. Mikor implicit és mikor explicit az 1. és 2. személyű tárgy a magyarban? In: Tátrai Szilárd–Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Kiadó. 231–240.
- Lotz János 1976. *Szonettkoszorú a nyelvről*. Budapest: Gondolat.
- Németh T. Enikő 2000. Implicit argumentumok a magyarban: előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. In: Kenesei István (szerk.): *Az igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest: Osiris. 197–252.
- Németh T. Enikő 2008. Az implicit alanyi és tárgyi argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. 71–129.
- Szili Katalin 2000. A tranzitivitás morfoszintaktikai összefüggései. *Hungarológiai Évkönyv* 1. Pécs: Pécsi Tudományegyetem. 41–53.
- Wéber Katalin 2011. *A kétféle magyar igeragozás elkülönülése*. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat.